

15.572

CBGIOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 0 22 69-78-773

Wa5148515

Polch 114-39839/15

Wiktor Ormicki

Kraków

Naturalny obrót ludności

Referat wygłoszony na zebraniu naukowym sekcji statystyki ludności Polskiego Towarzystwa Statystycznego w dn. 30 marca 1938.

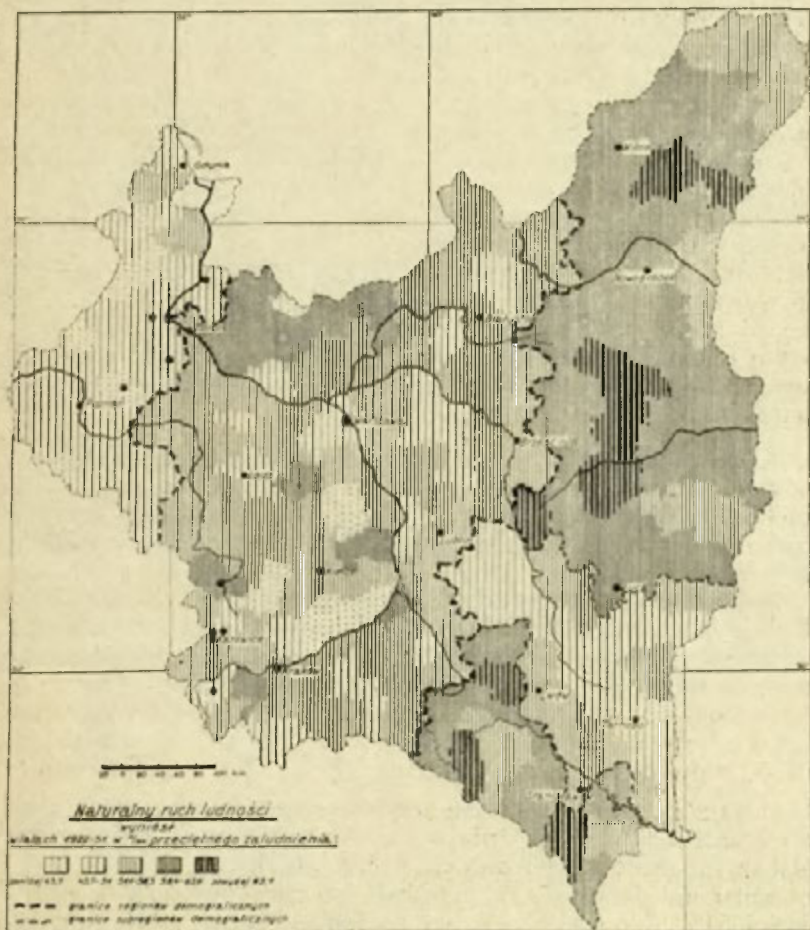
I. Naturalny ruch ludności może wykazywać silniejsze lub słabsze natężenie, przy czym charakterystycznym znamieniem silniejszego natężenia są z reguły pierwotniejsze stosunki ludnościowe (wysokie stopy urodzeń i zgonów). Stosowany dotąd pomiar natężenia opierano o analizę współczynników rodności, umieralności lub przyrostu naturalnego. O ile można się zgodzić z zasadą zastosowania dla celów charakterystyki natężenia naturalnego ruchu ludności współczynników urodzeń i zgonów, chociaż określają je tylko częściowo, każdy w swoim zakresie, o tyle niepodobna akceptować przyrostu naturalnego jako równowartościowego kryterium, ponieważ wysokość jego współczynnika, tak ważna z innych względów, nie posiada w tym wypadku żadnego znaczenia: taki sam przyrost naturalny może być rezultatem skrajnie intensywnego lub zdecydowanie ekstensywnego ruchu ludności. Pozostają zatem, jako nadające się, współczynniki urodzeń i zgonów, traktowane w dotychczasowej praktyce odrębnie, każdy dla siebie, chociaż wysokość każdego z nich interpretowano zawsze identycznie, widząc w niej dowód albo pierwotności stosunków ludnościowych, albo też pewnego awansu kulturalnego. Pomiar natężenia naturalnego ruchu ludności opiera się zatem na wielkości każdego ze współczynników z osobna, przy czym obojętne jest, o który z nich idzie.

Nasuwa to myśl łącznego potraktowania obu współczynników ze względu na wielkość i oparcia pomiaru natężenia na-

turalnego ruchu ludności o sumę współczynników urodzeń i zgonów jako miarę naturalnego obrotu ludności.

Tak pomyślana miara umożliwia:

1. jednowyrazowe przedstawienie całego naturalnego ruchu ludności,
2. precyzyjne i jasno zrozumiałe określenie jego pełnego natężenia i
3. różnicowanie regionalne według wysokości natężenia.

II. Pomiar natężenia naturalnego ruchu ludności przy pomocy współczynnika naturalnego obrotu ludności pozwala wyróżnić na obszarze Rzeczypospolitej 3 regiony o południkowo zorientowanych granicach.

R e g i o n z a c h o d n i o obrocie 51% i mniej charakteryzuje się rzadko spotykaną zwartością i jednorodnością. W ogóle pojawiają się w jego granicach zaledwie dwie wyspy o silniejszym obrocie.

R e g i o n ś r o d k o w y o obrocie $51,1\%$ — $58,3\%$ ma charakter szerokiego pasa przejściowego pomiędzy regionem zachodnim a wschodnim. Świadczą o tym między innymi pojawiające się wyspy słabszego obrotu, jak też zachowane jeszcze wyspy o silniejszym obrocie. Wypowiadanie słabszego obrotu pozostaje w niektórych wypadkach w niewątpliwym związku z obecnością nie wyodrębnionych miast, co obniża natężenie ruchu ludności (Płock, Włocławek, Tarnów), w innych ze strukturą zawodową i z podmiejskim charakterem zamieszkania (np. powiaty warszawski i błoński, łódzki i brzeziński). Bardzo często jednak wskazywanie przyczyn natrafia na trudności. Poza tym obserwacja wykazuje, że okręgi wewnętrznej imigracji miejskiej wyróżniają się na ogół niższymi współczynnikami naturalnego obrotu ludności. Z wyższym obrotem naturalnym spotkać się można w czterech wyspach. Na szczególną wzmiankę zasługuje zarysowana ostro wyspa Pojezierza Pruskiego.

R e g i o n w s c h o d n i przedstawiał się u schyłku minionego stulecia niemal równie zwarciem jak obecnie region zachodni. Wiele się jednak od tego czasu zmieniło, skoro dziś rozpada się na 3 wyraźne dziedziny. Najbardziej jednolicie przedstawia się **d z i e d z i n a p ó ł n o c n a**, zalegająca Wileńszczyznę, Nowogródzkie, Polesie i północny Wołyń. Wykazuje ona obrót powyżej $58,4\%$ z dwoma jeszcze silniejszymi ogniskami. Niższe natężenie naturalnego ruchu ludności ma miejsce w trzech obszarach, gdzie obrót — z rozmaitych przyczyn — nieznacznie się obniża. **D z i e d z i n a p ó ł n o c n o w a** zbliża się do północnej wysokości obrotu, różni się natomiast od niej wyraźniej podkreślonym rozbięciem.

Najzupełniej odrębne stanowisko zajmuje **d z i e d z i n a ś r o d k o w a**, wyróżniająca się przede wszystkim znacznie słabszym obrotem naturalnym. Na mniej więcej połowie jej obszaru natężenie obrotu naturalnego utrzymuje się w wysokości 51% i mniej, t. zn. na poziomie obrotu znanego z re-

gionu zachodniego, na pozostałym terytorium panują stosunki zbliżone do regionu środkowego. Pomijając na razie genezę dziedziny środkowej, przypomnieć należy, że pewne, acz nieznaczne, obniżenie obrotu naturalnego zarysowywało się na jej terenie już pod koniec ubiegłego stulecia, a badania¹⁾, przeprowadzone nad ruchem naturalnym w latach 1931—32, potwierdziły dalsze utrzymywanie się przedstawionego stanu rzeczy.

Charakterystyczne rozmieszczenie regionów i niemniej uderzający przebieg granic zdają się przemawiać za istnieniem pewnej współzależności między wpływami historyczno-kulturalnymi a wielkością naturalnego obrotu ludności. W szczególności świadczyłyby o tym zaznaczający się generalnie w kierunku wschodnim wzrost współczynnika obrotu.

Słuszności powyższego przypuszczenia dowodzi przede wszystkim dający się historycznie wykazać stały, regularny i nieomal niezakłócony spadek naturalnego obrotu ludności (tabl. 1), spowodowany zmniejszającą się liczbą urodzeń i spadającą liczbą zgonów. Współczynnik naturalnego obrotu ludności osiąga kolejno w latach 1895—1910—1925—1935—1937 następujące wartości: 72,1—60,8—51,9—40,1—38,9%. Równie wyraźnie zaznacza się spadek współczynnika naturalnego obrotu w pięcioletnich przecięciach rocznych, zestawionych (w oparciu o materiał opublikowany przez S. Szulca) w tablicy 2.

W ten sposób teza o istnieniu współzależności między wielkością naturalnego obrotu ludności a poziomem kulturalnym znajduje potwierdzenie zarówno w drodze interpretacji geograficznej, jak w świetle ewolucji historycznej. Za jej trafnością zdają się przemawiać także wyniki porównania międzynarodowego (tabl. 3), opartego wprawdzie na niewielkiej liczbie państw, ale zbliżonych do siebie już to geograficznie, już to historycznie, już też kulturalnie²⁾.

Geograficzne rozmieszczenie współczynnika naturalnego obrotu ludności w poszczególnych państwach daje obraz wyraźnie zregionalizowany. Państwa Europy zachodniej, północnej i środkowej charakteryzują się niskimi współczynnikami, w Europie południowej i wschodniej natomiast osiąga natu-

1) S. Szulc: „Zagadnienia demograficzne Polski”, Statystyka Polski, Seria C, zeszyt 41, Warszawa 1936, str. 48.

2) Czysto formalne zestawienie obok siebie współczynników naturalnego obrotu ludności nie może rokować żadnych wyników, ponieważ przebieg naturalnego ruchu ludności pozostaje w związku z rzeczywistym ruchem ludności zarówno jak z płciową i wiekową strukturą załudnienia.

Tabl. 1. Spółczynniki naturalnego obrotu i przyrostu ludności w Polsce w latach 1895 — 1937

R O K	Obrót naturalny	Przyrost naturalny	
	na 1000 mieszkańców		w ‰ obrotu
1895	72,1	17,1	23,7
1896	69,9	18,5	26,5
1897	69,0	18,0	26,1
1898	67,7	17,5	25,8
1899	69,9	17,9	25,6
1900	69,5	18,5	26,6
1901	68,1	18,3	26,9
1902	68,7	18,9	27,5
1903	66,8	16,8	25,1
1904	67,0	16,6	24,8
1905	66,7	15,5	23,2
1906	64,3	17,5	27,2
1907	63,1	17,7	28,0
1908	62,0	17,0	27,4
1909	62,7	16,7	26,6
1910	60,8	16,2	26,6
1911	59,5	16,1	27,0
1919	57,4	3,6	6,3
1920	59,2	5,2	8,7
1921	53,7	11,9	22,2
1922	55,2	15,4	27,9
1923	52,9	18,3	34,6
1924	52,4	16,6	31,7
1925	51,9	18,5	35,6
1926	50,9	15,3	30,0
1927	48,9	14,3	29,2
1928	48,7	15,9	32,4
1929	48,7	15,3	31,4
1930	48,0	17,0	35,4
1931	45,7	14,7	32,2
1932	43,8	13,8	31,5
1933	40,7	12,3	30,2
1934	40,9	12,1	29,6
1935	40,1	12,1	30,2
1936	40,4	12,0	29,7
1937	38,9	10,9	28,0

Ź r ó d ł o: S. Szulc: „Zagadnienia demograficzne Polski”, Statystyka Polski, Seria C, zeszyt 41. Warszawa 1936, str. 30, tabl. 31.

ralny obrót ludności wysokie natężenie. Na uwagę zasługuje okoliczność, że współczynnik odzwierciedla nawet szereg stosunkowo subtelných wpływów. I tak np. wartość jego podnosi się w górzystej Szkocji lub w ubogiej Irlandii. Podobne różnice zaznaczają się także między Hiszpanią a Włochami.

W związku z powyższym można, jak się zdaje, przyjąć za udowodnione, że współczynnik naturalnego obrotu ludności przedstawia realne znaczenie poznawcze, charakteryzuje wyrażenie natężenie naturalnego ruchu ludności i może być traktowany jako kryterium regionalizacyjne, stanowiąc pewne dopełnienie stosowanych dotąd w demografii metod.

III. W zasadzie zdradza współczynnik naturalnego obrotu ludności analogiczne właściwości jak współczynnik przyrostu naturalnego: nie określa mianowicie wzajemnego stosunku składowych, tj. ani współczynnika urodzeń, ani współczynnika zgonów, i nie informuje o wysokości żadnego z nich. Różnica polega wyłącznie na tym, że współczynnik naturalnego obrotu ludności jest sumą stóp rodności i umieralności, podczas gdy współczynnik przyrostu naturalnego jest ich różnicą.

Zagadnienie można więc sprowadzić do stosunku, zachodzącego pomiędzy naturalnym obrotem ludności a naturalnym przyrostem, względnie między ich współczynnikami. Gdyby się udało wykazać, że stosunek ten ma charakter stały lub zbliżony do stałego, tym samym można by uważać za udowodnione, że zastrzeżenia co do ograniczoności informacyjnej i co do

Tabl. 2. Obrót naturalny i przyrost naturalny ludności w Polsce w latach 1895—1936 (średnie roczne)

L a t a	Obrót naturalny		Przyrost naturalny	
	na 1000 mieszkańców		w % obrotu	
1895—1936	57.4	16.2	28.2	
1922—1936	47.2	14.9	31.5	
1932—1936	41.1	12.4	30.2	
1927—1931	48.0	15.4	32.1	
1922—1926	52.6	16.8	31.9	
1895—1911	66.4	17.3	26.05	
1907—1911	61.6	16.7	27.1	
1902—1906	66.7	17.0	25.5	
1897—1901	68.8	18.0	26.2	
1895—1896	71.0	17.8	25.1	

obiektywnej wartości współczynnika naturalnego obrotu ludności są, co najmniej częściowo, bezpodstawne i nieuzasadnione. Odwrotnie natomiast brak współzależności przemawiałby za słuszością na wstępie sformułowanego zastrzeżenia.

Tabl. 3. Obrót naturalny i przyrost naturalny ludności w ważniejszych państwach Europy w roku 1936

Państwa	Obrót nat.	Zgony	Przyrost naturalny	
	na 1000	mieszkańców	w ‰ obrotu	
Szwecja	26,2	12,0	2,2	8,4
Anglia	26,9	12,1	2,7	10,03
Holandia	28,8	8,7	11,4	39,6
Francja	30,3	15,3	- 0,3	- 0,9
Czechosłowacja	30,7	13,3	4,1	13,3
Niemcy	30,8	11,8	7,2	23,4
Szkocja	31,3	13,4	4,5	14,4
Łotwa	32,2	14,1	4,0	12,4
Irlandia	34,0	14,4	5,2	15,3
Węgry	34,2	14,2	5,8	16,9
Włochy	35,7	13,5	8,7	24,4
Litwa	37,4	13,3	10,8	28,9
Bułgaria	39,7	14,1	11,5	29,0
Polska	40,4	14,2	12,0	29,7
Hiszpania	41,3	15,6	10,1	24,4
Rumunia	51,3	19,8	11,7	22,8

Źródło: Wiadomości Statystyczne 1937, nr 23, str. 490.

Badanie współzależności między naturalnym obrotem ludności a przyrostem naturalnym prowadzić można, podobnie jak to miało miejsce przy dyskusji nad współczynnikiem naturalnego obrotu ludności, już to w oparciu o geograficzne rozmieszczenie obu stóp, już też w przekroju historyczno-ewolucyjnym.

Analiza stosunku przyrostu naturalnego do naturalnego obrotu, oparta na przeciętnych wojewódzkich z okresu 1922/31

Tabl. 4. Naturalny ruch ludności w Polsce w latach 1922—1931
Analiza statystyczna według województw

Liczba województw	Naturalny obrót ludności		Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	
	w granicach od — do	średnio				
	na 1000 mieszk. przeciętnego zaludnienia					
Polska (17)	35,84—62,95	52,46	34,48	17,98	16,50	31,45
3	35,84—49,83	43,67	32,27	11,40	20,87	47,79
8	49,84—55,08	52,62	34,54	18,08	16,46	31,28
6	55,09—62,95	58,51	39,29	19,29	20,00	34,18

(tabl. 4), wykazuje dowodnie, że stopa przyrostu naturalnego utrzymuje się najwyżej w grupie województw o najniższym współczynniku naturalnego obrotu. Natomiast w województwach o wysokim obrocie naturalnym osiąga wprawdzie stopa przyrostu naturalnego wysoki poziom, ale stosunek procentowy przyrostu do obrotu jest wybitnie mniej korzystny aniżeli przy niższym współczynniku naturalnego obrotu ludności. Podkreślić także należy drobne, ale charakterystyczne różnice, jakie zachodzą pomiędzy przeciętnym ogólnopolskim współczynnikiem naturalnego obrotu ludności ($52,46\%$), a współczynnikiem $52,62\%$, wyprowadzonym z 8 województw, oscylujących w granicach 5% odchylenia od średniej ogólnopolskiej. W pierwszym wypadku, a więc przy niższym obrocie, przyrost naturalny jest wyższy i jako współczynnik i w stosunku do obrotu. W drugim zaś podwyższeniu średniego obrotu do $52,62\%$ odpowiada spadek przyrostu naturalnego w obu relacjach.

Obserwacja ta wiedzie do wniosku, że w latach 1922—1931 zanotowano w Polsce najkorzystniejszy stosunek przyrostu naturalnego przy obrocie w granicach od $43,67\%$ do $52,46\%$. Ani wyższy, ani niższy obrót naturalny nie dawał nawet w przybliżeniu korzystniejszej renty w postaci przyrostu naturalnego.

Kontroli powyższych rezultatów szukać należy w analizie historycznego kształtowania się zarówno przyrostu naturalnego jak obrotu i ich wzajemnego stosunku w latach 1895—1936. Jeżeli rozłoży się poszczególne lata, podobnie jak przy poprzednim badaniu województwa, według wysokości współczynnika naturalnego obrotu ludności, to uzyskana tą drogą tablica sta-

Tabl. 5. Naturalny ruch ludności w Polsce w latach 1895 — 1931

Liczba lat	Naturalny obrót ludności		Przyrost naturalny	
	w granicach od — do	średnio	na 1000 mieszkańców	
				w % obrotu naturalnego
35	40.1—72.1	57,4	16,2	28,2
5	40 — 44,9	41,2	12,4	30,1
5	45 — 49,9	48,0	15,4	32,1
5	50 — 54,9	52,4	16,1	30,7
4*)	55 — 59,9	58,4	12,1	20,7
5	60 — 64,9	62,6	17,0	27,1
10	65 — 69,9	68,3	17,6	25,8
1	ponad 70	72,1	17,1	23,7

*) Są to lata 1911, 1919, 1920, 1922, a zatem nieporównywalne ze względu na czas (okres przed wojną i po niej), jako też z uwagi na demograficzną anormalność lat 1918 — 1922.

Tabl. 6. Naturalny ruch ludności w ważniejszych państwach Europy w roku 1936

Liczba państw	Naturalny obrót ludności		Przyrost naturalny	
	w granicach od — do	średnio	średnio	w % obrotu naturalnego
	na 1000 mieszkańców			
2 (3)*	poniżej 30	26,5 (27,3) *	2,4 (5,4) *	9,05 (19,7) *
3 (5)**	30 — 32,5	31,7 (31,1) **	4,2 (2,8) **	13,2 (9) **
2	32,6— 35	34,1	5,5	16,1
5	35,1— 45	38,9	10,6	27,2
1	ponad 45	51,3	11,7	22,8

*) Razem z Holandią

**) „ z Niemcami i Francją

tystyczna (tabl. 5) oświetla następujące wcześniej wyprowadzone wnioski:

1. przy obrocie 60% i większym zdradza przyrost naturalny (wyrażony w odsetkach obrotu) tendencję malejącą, —
2. przy obrocie 45% — $49,9\%$ przedstawia się stosunek przyrostu naturalnego najkorzystniejszy, gdy —
3. przy obrocie $44,9\%$ i mniejszym ulega pogorszeniu, chociaż jest korzystniejszy i utrzymuje się znacznie wyżej aniżeli w pierwszym wypadku.

Porównanie spadku współczynnika obrotu naturalnego ze zmianami, zachodzącymi w stosunku przyrostu naturalnego do niego, wiedzie do wniosku, że w okresie 1895 — 1936 najkorzystniejszą relację przyrostu naturalnego osiągnano przy obrocie 45% do $49,9\%$. Szczegółowy odczyt tablicy 2 wskazuje, że miało to miejsce w latach 1927 — 1931, kiedy przyrost naturalny stanowił $32,1\%$ obrotu, utrzymującego się na poziomie $48,0\%$.

W ten sposób obie analizy stosunków demograficznych, jedna w czasie, druga w przestrzeni, wiodą do zgodnego wniosku, że pomiędzy obrotem naturalnym a przyrostem naturalnym zachodzi wyraźna współzależność, którą najlepiej określa następujące twierdzenie: w danych warunkach kulturalnych istnieje pewne optimum naturalnego obrotu ludności, pozwalające na uzyskanie stosunkowo najwyższego przyrostu naturalnego.

Za słusznością powyższej tezy przemawia jeszcze porównanie międzynarodowe, mimo iż niektóre specyficzne cechy demograficzne poszczególnych państw wpływają w pierwszej chwili zakłócająco na prawidłowość i regularność szeregów. Idzie tu o Holandię, dla której charakterystyczna jest wyjątkowo niska umieralność przy wysokiej rodności i minimalnej stopie zgonów niemowląt, oraz o Francję i Niemcy z powodu przewagi zgonów we Francji a wysokiego (w stosunku do obrotu) przyrostu naturalnego w Niemczech na skutek sztucznie wzmoczonej rodności i niskiej stopy umieralności. Zależnie od tego, czy wzmiankowane państwa obejmie się analizą statystyczną, czy też pominięte je, szeregi tabl. 6 przebiegają bardziej regularnie lub doznają pewnych odkształceń, o tyle zresztą instruktywnych, że unaoeczniają w całej rozciągłości doniosłe znaczenie demograficzne poszczególnych składowych naturalnego ruchu ludności. Poza tym musi się stwierdzić, że:

1. przy obrocie naturalnym $45,1\%$ i większym osiąga się stosunkowo niski przyrost naturalny,

2. przy obrocie naturalnym $35,1\text{‰}$ — 45‰ stosunek przyrostu naturalnego uклада się najkorzystniej,

3. przy obrocie naturalnym 35‰ i niższym stosunek ulega zdecydowanie pogorszeniu przy wyraźnym spadku stopy.

Pomiędzy wynikami, wyprowadzonymi z tabl. 4 i 5 oraz z tabl. 6, zdaje się zachodzić sprzeczność, polegająca na różnym określeniu optimum naturalnego obrotu ludności. Jest to jednakowoż sprzeczność pozorna, ponieważ optimum z tabl. 4 i 5 odnosi się do warunków polskich, natomiast optimum z tabl. 5 do warunków ogólnoeuropejskich.

W konkluzji należy stwierdzić, że pomiędzy współzmiennymi naturalnego obrotu i przyrostu istnieje pewna, nie ujęta ściślej współzależność. Tym samym przedmiotowa wartość współzmiennika naturalnego obrotu ludności jako też jego zakres informacyjny są szersze aniżeli wartość i zakres współzmiennika przyrostu naturalnego, pod warunkiem prowadzenia analizy na dostatecznie szerokim tle porównawczym.

Dodatek

Załączona tablica podaje podstawowy materiał demograficzny, na którym oparto mapę rozmieszczenia współzmiennika naturalnego obrotu ludności. Ze względu na to, że mapa uwzględnia podział administracyjny z 1. IV 1932, a materiały ogłoszone przez G. U. S.¹⁾ nawiązywały do starszego podziału, zachodzi potrzeba wyjaśnienia metody, według której dokonano przeliczeń, tym więcej że w kilku wypadkach (ze zmiennym zresztą powodzeniem) przeprowadzono szacunki naturalnego ruchu ludności w miastach.

Przeciętne zaludnienie obliczono na podstawie Skorowidza Gmin R.P. (Cz. I, II i III)²⁾. Szczególnie mozolnej pracy wymagało spetryfikowanie liczby urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego w granicach podziału administracyjnego z dn. 1. IV 1932, co uskutecznił przy zastosowaniu klucza terytorialnego. Wychodząc z założenia, że natężenie (gęstość) ruchu natu-

¹⁾ „Składniki przyrostu ludności 1921—1931”, Wiadomości Statystyczne 1932, Nr 4.

²⁾ Statystyka Polski, Seria B, zesz. 8a-c, Warszawa 1933.

ralnego jest identyczne na 1 km², obliczono procentowy podział powierzchni w zniesionych powiatach i proporcjonalnie do wcielonej powierzchni zwiększono daty naturalnego ruchu ludności w powiększonych powiatach. Nie jest to metoda bezbłędna, wydaje się jednakże, że błąd tą drogą powstały nie mógł zaważyć na obliczeniach współczynników.

Poważniejsze zastrzeżenia budzi operacja, przeprowadzona celem eliminowania naturalnego ruchu ludności za okres 1921—1931 w miastach Białymstoku, Bielsku, Częstochowie, Gdyni i Inowrocławiu z odnośnych powiatów.

W drodze korespondencji i poszukiwań w literaturze udało się zgromadzić pewne dane umożliwiające szacunkowe określenie naturalnego ruchu ludności we wzmiankowanych miastach, co pozwoliło w następstwie na oddzielenie dat miejskich. Wyniki i podstawy szacowań zestawione są poniżej:

Pow. bielski	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
razem	20726	11644	9082
miasto	4375	3931	444
powiat	16351	7713	8638

Ruch naturalny w mieście wg pisma Magistratu m. Bielska z dn. 2. IV 1936, L. I. 954/823. Dla r. 1921 przyjęto 0,25 urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego w stosunku rocznym.

Pow. białostocki	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
razem	62709	32623	30086
miasto	17710	10448	7262
powiat	44999	22175	22824

Ruch naturalny w mieście wg Rocznika Statystycznego Miast oraz Wiadomości Statystycznych m. Białegostoku. Dla r. 1921 uwzględniono 0,25 ogólnej liczby urodzeń i zgonów.

Pow. częstochowski	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
razem	95350	47712	47638
miasto	28987	14800	14187
powiat	66363	32912	33451

Ruch naturalny w mieście notowano dla czasokresu 1926—1931 (urodzenia: 17838, zgony 9108). Szacunek dla ostatniego kwartału 1921 i dla lat 1922—1925 oparto na średnich z lat 1926—1931. Wartości te są z uwagi na słabsze natężenie uro-

dzeń w latach 1926—1931 raczej za niskie; ponieważ pozostają jednak pod wpływem pewnego ożywienia ruchu naturalnego na skutek włączenia gmin podmiejskich, dają wyraz tendencji przeciwstawnej, redukującej według wszelkiego prawdopodobieństwa wzmiankowany błąd.

Pow. morski	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
razem	29704	13388	16316
miasto Gdynia	3061	1264	1797
powiat	26643	12124	14519

Ruch naturalny w mieście notowano dla okresu 1927—1931 (urodzenia — 2448, zgony — 995). Dla poprzedzającego okresu przeprowadzono szacunek w oparciu o zaludnienie Gdyni z r. 1921 (tj. 3164) a przy uwzględnieniu stopy urodzeń i zgonów w powiecie kartuskim (36,89‰ i 16,17‰).

Pow. inowrocławski	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
razem	26335	12682	13653
miasto	9266	4623	4643
powiat	17069	8059	9010

Ruch naturalny w mieście notowano dla lat 1925—1931 (małżeństwa: 1522, urodzenia 6330, zgony 3157). Dla poprzedzającego okresu przyjęto szacunek oparty na średniej rocznej z lat 1925—1931.

Wreszcie podkreślić należy, że wszystkie współczynniki odnoszą się do przeciętnego zaludnienia. O wyborze tej metody przeliczeń zdecydował fakt silnej emigracji i depopulacji na zachodzie państwa i wyjątkowo znacznej imigracji na wschodzie. Obliczając współczynniki naturalnego ruchu ludności w ‰‰ zaludnienia z r. 1921, dochodziło by się do za w y s o k i e h wartości dla wschodu a za n i s k i e h dla zachodu. Natomiast oparcie obliczeń na ludności przeciętnej jest równoznaczne z rozszerzeniem podstawy odniesienia dla wschodu i z pewnym zwężeniem dla zachodu, co zdaje się zapewniać osiągnięcie bardziej wiarygodnych wyników.

Województwa Powiaty	Prze- ciętne zaludnie- nie dla lat 1922 — 31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny	Uro- dzenia	Zgony	Przyrost naturalny		Zgony w % obrotu natu- ralne- go
					na 1000 osób	przeciętnego zaludnienia	
POLSKA	29.654,6	52,46	34,48	17,98	16,50	47,85	34,27
M. st. Warszawa	1.057,8	35,84	20,91	14,93	5,98	28,59	41,65
woj. warszawskie	2.322,8	54,04	35,75	18,29	17,46	48,83	33,84
pow białski	129,6	50,61	33,70	16,91	16,79	49,82	33,41
„ ciechanowski	73,7	51,43	34,37	17,06	17,31	50,36	33,17
„ gostyniński	79,9	55,01	36,56	18,45	18,11	49,53	33,53
„ grójceński	129,8	53,59	35,72	17,87	17,85	49,97	33,34
„ kutnowski	103,8	50,42	32,90	17,52	15,38	46,74	34,74
„ lipnowski	98,2	58,37	38,07	20,30	17,77	46,67	34,77
„ łowicki	101,8	53,08	34,90	18,18	16,72	47,70	34,25
„ makowski	61,9	54,70	35,75	18,95	16,80	46,99	34,64
„ miński	105,1	51,47	33,93	17,54	16,39	48,30	34,07
„ mławski	96,0	60,30	39,42	20,88	18,54	47,03	34,62
„ nieszawski	110,0	54,22	36,52	17,70	18,82	51,53	32,64
„ płoński	119,6	51,02	33,11	17,91	15,20	45,90	35,10
„ płoński	78,0	52,53	35,20	17,33	17,87	50,76	32,99
„ przasnyski	62,8	64,73	41,68	23,05	18,63	44,69	35,60
„ pułtuski	112,4	51,32	33,99	17,33	16,66	49,01	33,76
„ radzyński	84,9	57,20	38,24	18,96	19,28	50,41	33,14
„ rawski	88,6	58,82	39,09	19,73	19,36	49,52	33,54
„ rypiński	80,9	61,35	40,05	21,30	18,75	46,81	34,71
„ sierpecki	77,8	61,37	40,13	21,24	18,89	47,07	34,60
„ skierniewicki	68,1	54,34	36,03	18,31	17,72	49,18	33,69
„ sochaczewski	69,1	53,74	36,66	17,08	19,58	53,41	31,78
„ warszawski	253,7	48,51	32,58	15,93	16,65	51,10	32,83
„ włocławski	137,1	52,75	34,44	18,31	16,13	46,83	34,71
woj. łódzkie	2.442,9	49,74	32,31	17,43	14,88	46,05	35,04
pow brzeziński	133,0	50,43	33,90	16,53	17,37	51,23	32,77
„ kaliski	188,1	49,33	32,39	16,94	15,45	47,69	34,34
„ kolski	115,7	55,92	35,32	20,60	14,72	41,67	36,83
„ koniński	201,6	55,68	35,94	19,74	16,20	45,07	35,45
„ łaski	160,5	51,42	33,38	18,04	15,34	45,95	35,08
„ łęczycki	125,0	51,84	33,43	18,41	15,02	44,92	35,51
„ łódzki grodzki	528,7	41,47	26,22	15,25	10,97	41,83	36,77
„ łódzki	136,4	44,25	28,81	15,44	13,37	46,40	34,89
„ piotrkowski	209,8	54,35	35,45	18,90	16,55	46,68	34,77
„ radomszczański	178,1	53,73	35,30	18,43	16,87	47,79	34,30
„ sieradzki	161,8	52,03	34,17	17,86	16,31	47,73	34,32
„ turecki	102,0	52,56	33,71	18,85	14,86	44,08	35,86
„ wieluński	197,1	51,36	34,47	16,89	17,58	51,00	32,88
woj. kieleckie	2.736,4	53,45	35,63	17,82	17,81	49,98	33,33
pow będziński	210,2	49,61	33,48	16,13	17,35	51,82	32,51
„ częstochowski	103,2	42,40	28,07	14,33	13,74	48,94	33,79
„ częstochowski gr.	163,8	60,61	40,52	20,09	20,43	50,41	33,14
„ ilzcecki	148,5	59,30	40,13	19,17	20,96	52,23	32,32

Województwa Powiaty	Prze- ciętne zalu-dnie- nie dla lat 1922 — 31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny na 1000 osób	Uro- dzenia	Zgony	Przyrost naturalny		Zgony w % obrotu natu- ralne- go
					przeciętnego zalu-dnienia	w % urodzeń	
pow. jędrzejowski	104,5	53,76	35,93	17,83	18,10	50,37	33,16
kielecki	199,8	56,20	36,30	19,90	16,40	45,17	35,40
„ konecki	162,3	56,34	37,80	18,54	19,26	50,95	32,90
„ kozienicki	133,7	55,84	37,84	18,00	19,84	52,43	32,23
„ miechowski	152,1	48,43	32,72	15,71	17,01	51,98	32,43
„ olkuski	143,9	53,34	36,08	17,26	18,82	52,16	32,35
„ opatowski	174,8	53,45	35,97	17,48	18,49	51,40	32,70
„ opoczyński	124,5	56,10	36,92	19,18	17,74	48,05	34,18
„ pińczowski	123,2	52,45	34,90	17,55	17,35	49,71	33,46
„ radomski	211,2	59,07	39,16	19,91	19,25	49,15	33,70
„ sandomierski	117,5	51,03	33,94	17,09	16,85	49,64	33,49
„ sosnowiecki gr.	98,0	40,47	25,97	14,50	11,47	44,16	35,82
„ stopnicki	146,9	52,86	35,11	17,75	17,36	49,44	33,57
„ włoszczowski	97,4	52,46	34,18	18,28	15,90	46,51	34,84
„ zawierciański	121,0	50,72	34,10	16,62	17,48	51,26	32,76
woj. lubelskie	2.276,5	51,77	35,05	16,72	18,33	52,29	32,29
pow. bialski	100,5	55,52	38,89	16,63	22,26	57,23	29,95
„ biłgorajski	108,3	54,45	35,42	19,03	16,39	46,27	34,94
„ chełmski	142,0	50,61	35,37	15,24	20,13	56,91	30,11
„ ęarówliński	152,4	55,93	38,41	17,52	20,89	54,38	31,32
„ hrubieszowski	117,0	45,14	31,36	13,78	17,58	56,05	30,52
„ janowski	142,2	52,63	35,46	17,17	18,29	51,57	32,62
„ krasnostawski	125,7	46,47	31,40	15,07	16,33	52,00	32,42
„ lubartowski	102,2	55,79	37,77	18,02	19,75	52,29	32,29
„ lubelski ęrodzki	103,5	50,77	31,12	19,65	11,47	36,85	38,70
„ lubelski	151,6	57,14	39,84	17,30	22,54	56,57	30,27
„ łukowski	122,4	57,48	38,29	19,19	19,10	49,88	33,38
„ puławski	160,8	50,36	34,90	15,46	19,44	55,70	30,69
„ radzyński	93,9	49,45	32,15	17,30	14,85	46,18	34,98
„ siedlecki	142,3	46,52	31,31	15,21	16,10	51,42	32,69
„ sokołowski	80,0	50,18	33,07	17,11	15,96	48,26	34,09
„ tomaszowski	109,5	49,93	34,37	15,56	18,81	54,72	31,16
„ węgrowski	84,8	51,54	34,58	16,96	17,62	50,95	32,90
„ włodawski	97,8	53,68	37,40	16,28	21,12	56,47	30,32
„ zamojski	139,4	49,70	33,11	16,59	16,52	49,89	33,38
woj. ęiałostockie	1.469,0	54,14	36,05	18,09	17,96	49,81	33,41
pow. ęałostowski	68,7	54,66	37,41	17,25	20,16	53,88	31,55
„ ęiałostocki ęrodz.	84,1	33,48	21,06	12,42	8,63	40,97	37,09
„ ęiałostocki	124,9	53,78	36,03	17,75	18,28	50,73	33,00
„ ęielski	171,8	55,98	38,13	17,85	20,28	53,18	31,88
„ ęrodzieński	179,5	54,58	36,83	17,75	19,08	51,80	32,52
„ łomżwński	157,1	51,31	33,73	17,58	16,15	47,88	34,26
„ ostrołęcki	103,2	65,82	42,83	22,99	19,84	46,32	34,92
„ ostrowski	93,7	52,53	34,63	17,90	16,73	48,31	34,07
„ sokolski	96,3	48,57	31,82	16,75	14,07	44,21	34,48

Województwa Powiaty	Prze- ciętne zaludnie- nie dla lat 1922—31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny na 1000 osób	Uro- dzenia	Zgony	Przyrost naturalny		Zgony w ‰ obrotu natu- ralne- go
					przeciętnego zaludnienia	w urodzeń	
pow. suwalski	100,2	57,07	38,16	18,91	19,25	50,44	33,13
„ szczuczynski	63,0	57,80	38,50	19,30	19,12	49,66	33,39
„ wolkowyski	143,2	59,21	40,00	19,21	20,79	51,97	32,44
„ wysoko - maz.	83,4	48,72	32,22	16,50	15,82	49,09	33,86
woj. wileńskie	1.139,1	59,06	38,55	20,51	18,04	46,79	34,72
pow. brasławski	133,3	52,61	33,56	19,05	14,51	43,23	36,20
„ dziśnieński	149,6	51,19	33,78	17,41	16,37	48,46	34,01
„ mołodecki	83,0	68,17	45,11	23,06	22,05	48,88	33,82
„ oszmiański	87,3	65,91	45,69	20,22	25,47	55,74	30,67
„ postawski	91,7	60,73	39,19	21,54	17,65	45,03	35,46
„ święciański	127,6	61,82	39,66	22,16	17,50	44,12	35,84
„ wilejski	117,4	63,25	42,83	20,42	22,41	52,32	32,28
„ wileński grodzki	162,7	54,45	32,47	21,98	10,54	32,46	40,36
„ wileńsko - trocki	186,6	61,62	41,42	20,20	21,02	50,99	32,78
woj. nowogródzkie	933,8	58,38	40,28	18,10	22,18	55,06	31,00
pow. baranowski	140,2	58,37	42,00	16,37	25,25	60,11	28,04
„ lidzki	260,1	58,44	40,13	18,31	21,82	54,37	31,33
„ nieświeski	107,9	54,77	36,81	17,96	18,85	51,20	32,79
„ nowogródzki	129,6	58,99	40,25	18,74	21,51	53,44	31,76
„ słonimski	102,7	64,92	45,47	19,45	26,02	57,22	29,95
„ stołpecki	90,4	51,64	34,78	16,86	17,92	51,52	32,64
„ wołożynski	103,0	60,09	41,63	18,46	23,17	55,65	30,72
woj. poleskie	939,4	62,95	44,31	18,64	25,67	57,93	29,61
pow. brzeski	167,5	56,52	39,04	17,48	21,56	55,22	30,92
„ drohicki	80,0	65,80	46,82	18,98	27,84	59,46	28,84
„ kobryński	93,1	60,40	42,03	18,37	23,66	56,29	30,41
„ kosowski	66,1	66,86	48,35	18,51	29,84	61,71	27,68
„ koszyrski	80,0	72,90	51,63	21,27	30,36	58,80	29,17
„ łuniniecki	95,0	64,42	45,80	18,62	27,18	59,34	28,90
„ piński	159,3	62,86	44,66	18,20	26,46	59,24	28,95
„ prużański	88,4	62,30	43,56	18,74	24,82	56,97	30,08
„ stoliński	110,3	62,65	43,49	19,16	24,33	55,94	30,58
woj. wołyńskie	1.827,2	55,71	38,69	17,02	21,67	56,00	30,55
pow. dubieński	201,9	48,74	33,96	14,78	19,18	56,47	30,32
„ horochoowski	106,9	51,79	36,88	14,91	21,97	59,57	28,78
„ kostopolski	138,6	64,19	45,67	18,52	27,15	59,44	28,85
„ kowelski	212,5	61,71	44,26	17,45	26,81	60,57	28,27
„ krzemieniecki	225,7	52,19	34,65	17,54	17,11	49,37	33,60
„ lubomelski	70,8	68,50	47,73	20,77	26,96	56,48	30,32
„ łucki	250,5	58,52	41,85	16,67	25,18	60,16	28,48
„ rówieński	228,4	52,98	36,24	16,74	19,50	53,80	31,59
„ sarnieński	156,5	57,33	37,85	19,48	18,37	48,53	33,97
„ włodzimierski	125,9	53,39	37,65	15,74	21,91	58,19	29,48
„ zdołbunowski	109,4	48,53	32,31	16,22	16,09	49,79	33,42

Województwa Powiaty	Prze- ciętne zaludnie- nie dla lat 1922—31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny	Uro- dzenia	Zgony		Przyrost naturalny		Zgony w % obrotu natu- ralne- go
				na 1000 osób	przeciętnego zaludnienia	urodzeń	u	
woj. poznańskie	2.041,1	45,41	30,04	15,37	14,67	48,83	33,84	
pow. bydgoski grodz.	102,6	44,01	29,09	14,92	14,17	48,71	33,90	
" bydgoski	55,5	45,74	30,11	15,63	14,48	48,09	34,17	
" chodzieski	43,2	43,44	28,00	15,44	12,56	44,85	35,54	
" czarnkowski	35,7	45,93	30,21	15,72	14,49	47,96	34,22	
" gnieźnieński gr.	27,8	49,70	30,73	18,97	11,76	38,26	38,16	
" gnieźnieński	57,2	42,53	27,72	14,81	12,91	46,57	34,82	
" gostyński	49,9	45,56	30,23	15,33	14,90	49,28	33,64	
" inowrocławski gr.	27,6	50,38	33,61	16,77	16,84	50,10	33,28	
" inowrocławski	51,8	48,89	34,11	14,78	19,33	56,66	30,23	
" jarociński	92,7	46,59	31,79	14,80	16,99	53,44	31,76	
" kępiński	93,4	46,49	30,55	15,94	14,61	47,81	34,28	
" kościański	85,8	44,24	29,41	14,83	14,58	49,57	33,52	
" krotoszyński	78,0	45,14	30,31	14,83	15,48	51,07	32,85	
" leszczyński	55,9	43,34	28,85	14,49	14,36	49,77	33,43	
" międzychodzki	30,7	47,06	31,06	16,00	15,06	48,48	33,99	
" mogileński	89,7	48,12	32,24	15,88	16,26	50,43	33,00	
" nowotomyski	86,9	44,71	29,24	15,47	13,77	47,09	34,60	
" obornicki	56,0	44,40	29,58	14,82	14,76	49,89	33,37	
" ostrowski	93,5	46,01	30,59	15,42	15,17	49,59	33,51	
" poznański grodz.	215,7	43,96	27,89	16,07	11,82	42,38	36,55	
" poznański	89,0	44,67	30,59	14,08	16,51	53,97	31,52	
" rawicki	49,0	44,57	28,71	15,86	12,85	44,75	35,58	
" szamotulski	67,0	46,16	31,23	14,93	16,30	52,19	32,34	
" szubiński	47,1	46,11	30,69	15,42	15,27	49,75	33,44	
" średzki	49,8	44,92	29,81	15,11	14,70	49,31	33,63	
" śremski	56,9	46,69	30,64	16,05	14,59	47,61	34,37	
" wągrowiecki	54,4	45,48	30,83	14,65	16,18	52,48	32,21	
" wolsztyński	48,3	44,40	28,31	16,09	12,22	43,16	36,23	
" wrzesiński	43,9	44,76	29,69	15,07	14,62	49,24	33,66	
" wyrzyski	64,8	47,22	32,08	15,14	16,94	52,80	32,06	
" zniński	41,4	44,56	30,29	14,27	16,02	52,88	32,02	
woj. pomorskie	1.011,0	50,32	33,65	16,67	16,98	50,46	33,12	
pow. brodnicki	52,7	63,95	42,39	21,56	20,83	49,13	33,71	
" chełmiński	49,5	50,19	32,96	17,23	15,73	47,72	34,32	
" chojnicki	74,6	47,83	33,00	14,83	18,17	55,06	31,00	
" działdowski	42,1	33,17	22,75	10,42	12,33	54,19	31,41	
" gdyniński grodzki	16,7	25,91	18,34	7,57	10,76	58,66	29,21	
" grudziądzki gr.	42,0	52,70	34,57	18,13	16,44	47,55	34,40	
" grudziądzki	45,9	47,61	32,13	15,48	16,65	51,82	32,51	
" kartuski	69,3	53,06	36,89	16,17	20,72	56,14	30,47	
" kościerski	51,6	47,65	32,77	14,88	17,89	54,59	31,22	
" lubawski	53,0	59,97	39,31	20,66	18,65	47,44	34,45	
" morski	76,3	51,84	34,93	15,91	19,02	54,45	31,29	
" sępoleński	28,8	41,19	27,02	14,17	12,85	47,55	34,40	

Województwa Powiaty	Prze- ciętne zaludnie- nie dla lat 1922-31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny	Uro- dzenia	Zgony	Przyrost naturalny		Zgony w % obrotu natu- ralne- go
					na 1000 osób przeciętnego zaludnienia	w % urodzeń	
pow. starogardzki	67,0	52,35	34,49	17,86	16,63	48,21	34,11
" świecki	85,9	49,57	32,29	17,28	15,01	46,48	34,85
" tczewski	62,7	57,56	38,25	19,31	18,94	49,51	33,54
" toruński grodzki	46,9	52,99	33,18	19,81	13,77	41,50	37,38
" toruński	57,1	51,15	34,79	16,36	18,43	52,97	31,98
" tucholski	40,0	41,80	28,23	13,57	14,66	51,93	32,46
" wąbrzeski	48,9	48,97	32,15	16,82	15,33	47,68	34,34
woj. śląskie	1.211,8	55,46	36,93	18,53	18,20	49,55	33,41
pow. bielski grodzki	21,2	39,17	20,63	18,54	2,09	10,13	47,33
" bielski	57,3	42,00	28,54	13,46	15,08	52,83	32,04
" cieszyński	77,5	47,56	30,41	17,15	13,26	43,60	36,05
Górny Śląsk	1.055,8	56,87	37,96	18,91	19,05	50,18	33,25
woj. krakowskie	2.144,2	52,76	33,89	18,87	15,02	44,33	35,76
pow. biały	126,9	47,60	31,69	15,91	15,78	49,79	33,42
" bocheński	111,0	54,16	33,89	20,27	13,62	40,18	37,42
" brzeski	99,2	56,74	36,30	20,44	15,86	43,69	36,02
" chrzanowski	127,0	52,27	35,56	16,71	18,85	53,00	31,96
" dąbrowski	65,1	53,47	33,98	19,49	14,49	42,64	36,45
" gorlicki	99,8	55,34	35,83	19,51	16,32	45,54	35,25
" jasielski	107,4	43,77	28,41	15,36	13,05	45,93	35,09
" krakowski grodz.	202,5	41,09	22,89	18,20	4,69	20,48	44,29
" krakowski	165,3	51,62	33,93	17,69	16,24	47,86	34,26
" limanowski	82,2	57,74	37,81	19,93	17,88	47,28	34,51
" mielecki	75,2	53,01	34,34	18,67	15,65	45,57	35,21
" myślenicki	98,1	52,65	33,38	19,27	14,11	42,27	36,60
" nowosądecki	171,4	54,73	35,33	19,40	15,93	45,08	35,44
" nowotarski	117,8	49,48	33,04	16,44	16,60	50,24	33,22
" ropczycki	110,4	55,72	35,97	19,75	16,22	45,09	35,44
" tarnowski	128,7	50,32	32,07	18,25	13,82	43,09	36,26
" wadowicki	136,4	63,70	40,75	22,95	17,80	43,68	36,02
" żywiecki	120,1	57,91	37,88	20,03	17,85	47,12	34,58
woj. lwowskie	2.958,2	54,01	34,17	19,84	14,33	41,93	36,73
pow. bóbrecki	89,9	55,40	36,41	18,99	17,42	47,84	34,27
" brzozowski	81,1	53,67	34,13	19,54	14,59	42,74	36,40
" dobromilski	77,5	59,56	38,78	20,78	18,00	46,41	34,88
" drohobycki	177,7	54,33	34,32	20,01	14,31	41,69	36,83
" gródecki	78,6	67,24	42,33	24,91	17,42	41,15	37,04
" jarosławski	141,3	51,90	33,03	18,87	14,16	42,87	36,35
" jaworowski	83,3	67,69	41,16	26,53	14,63	35,54	39,19
" kolbuszowski	67,9	54,76	35,30	19,46	15,84	44,87	35,53
" krośnieński	107,7	52,98	34,03	18,95	15,08	44,31	35,76
" leski	102,0	61,28	40,97	20,31	20,66	50,42	33,14
" lubaczowski	84,8	59,71	37,27	22,44	14,83	39,79	37,58
" lwowski grodzki	280,7	36,23	20,75	15,48	5,27	25,39	42,72
" lwowski	133,8	53,16	34,54	18,62	15,92	46,09	35,02

Województwa Powiaty	Prze- cięte zaludnie- nie dla lat 1922—31 (w tysią- cach)	Obrót natu- ralny	Uro- dzenia	Zgony		Przyrost naturalny		Zgony w % obrotu natu- ralne- go
				na 1000 osób	przeciętnego zaludnienia	w % urodzeń		
pow. łańcucki	91,8	49,40	31,98	17,42	14,56	45,52	35,26	
„ mościcki	86,7	60,51	37,92	22,59	15,33	40,42	37,33	
„ niżański	62,6	54,81	35,47	19,34	16,13	45,47	35,28	
„ przemyski	154,6	48,53	30,37	18,16	12,21	40,20	37,42	
„ przeworski	60,2	51,84	34,47	17,37	17,10	49,60	33,50	
„ rawski	114,0	61,36	38,40	22,96	15,44	40,20	37,41	
„ rudecki	76,5	64,90	40,22	24,68	15,54	38,63	38,02	
„ rzeszowski	183,1	52,02	33,38	18,64	14,74	44,15	35,83	
„ samborski	141,9	53,93	33,02	20,91	12,11	36,67	38,77	
„ sanocki	108,0	55,31	35,75	19,56	16,19	45,28	35,36	
„ sokalski	104,6	49,92	31,71	18,21	13,50	42,57	36,47	
„ tarnobrzesci	72,4	48,62	31,23	17,39	13,84	44,31	35,76	
„ turczański	105,8	69,10	44,27	24,83	19,44	43,91	35,93	
„ żółkiewski	89,9	54,49	34,21	20,28	13,93	40,71	37,21	
woj. stanisławowskie	1.369,5	59,54	37,00	22,54	14,46	39,08	37,85	
pow. doliński	112,4	61,92	38,88	23,04	15,84	40,74	37,20	
„ horodeński	89,7	63,69	38,85	24,84	14,01	36,06	39,00	
„ kałuski	94,8	63,08	39,02	24,06	14,96	38,33	38,14	
„ kołomyjski	162,5	55,36	33,68	21,68	12,00	35,62	39,16	
„ kosowski	88,7	62,31	36,77	25,54	11,23	30,54	40,98	
„ nadwórniański	125,3	71,78	45,23	26,55	18,68	41,30	36,98	
„ rohatyński	119,1	54,05	35,78	18,27	17,51	48,93	33,80	
„ stanisławowski	176,0	54,84	34,25	20,59	13,66	39,88	37,54	
„ stryjski	132,2	56,53	35,83	20,70	15,13	42,22	36,61	
„ śniatyński	75,5	52,88	30,82	22,06	8,76	28,42	41,71	
„ tłumacki	111,4	62,90	38,71	24,19	14,52	37,51	38,45	
„ żydaczowski	82,0	58,63	37,24	21,39	15,85	42,56	36,48	
woj. tarnopolskie	1.518,9	50,54	32,20	18,34	13,86	43,04	36,28	
pow. borszczowski	100,3	48,87	30,24	18,63	11,61	38,39	38,12	
„ brodzki	83,8	49,59	32,39	17,20	15,19	46,89	34,68	
„ brzeżański	97,5	54,22	35,29	18,93	16,36	46,35	34,91	
„ buczacki	128,7	59,35	37,77	21,58	16,19	42,86	36,36	
„ czortkowski	74,8	51,84	32,98	18,86	14,12	42,81	36,38	
„ kamionecki	77,8	50,55	32,23	18,32	13,91	43,15	36,24	
„ kopyczyński	90,0	48,96	31,14	17,82	13,32	42,77	36,39	
„ podhajcki	90,2	57,12	36,76	20,36	16,40	44,61	35,64	
„ przemyślański	84,8	52,59	34,56	18,03	16,53	47,83	34,28	
„ radziechowski	67,0	47,48	30,86	16,62	14,24	46,14	35,00	
„ skałacki	88,4	47,48	30,26	17,22	13,04	43,09	36,26	
„ tarnopolski	135,2	46,22	28,71	17,51	11,20	39,01	37,88	
„ trembowelski	73,9	48,16	30,15	18,01	12,14	40,26	37,39	
„ zaleszczycki	69,3	54,11	33,44	20,67	12,77	38,18	38,19	
„ zbarski	65,6	42,15	25,85	16,30	9,55	36,94	38,67	
„ zborowski	78,1	50,45	34,21	16,24	17,27	50,48	32,19	
„ złoczowski	113,5	46,29	29,08	17,21	11,87	40,81	37,17	

Wiktor Ormicki

Natural Turnover of Population

Read before the Population Statistics Section of
the Polish Statistical Society on March 30, 1938.

(Summary)

The determination of the intensity of the natural movement of the population is usually based on the birth- and the death-rates¹), each being taken as an adequate measure of the phenomena dealt with. The query arises whether the two rates could not be treated jointly and the natural movement of the population be measured by the sum of the two co-efficients as the measure of the natural turnover of the population.

The geographical distribution of the co-efficient of the natural turnover of the population, whether in Poland (during the years 1922—31, see map) or in the principal countries of Europe²) would appear to indicate that some interdependence exists between the size of the natural turnover of the population and the level of civilization; confirmation of this observation is furnished by a historical analysis of the

---

¹) The utility of the co-efficient of the natural increase in population — important though it is for other reasons — is questioned in this case as it does not determine the size of the components of the natural increase.

²) A purely formal comparison of the co-efficients of the natural turnover of the population cannot give promise of any significant results, as the course taken by the natural movement of the population is bound up with the actual movement as also with its sex- and age-composition.

intensity of the natural movement of the population in Poland during 1895—1937.

It can be stated on this basis that the co-efficient of the natural turnover of population enables us

(1) to present the entirety of the natural movement of population by means of a single expression;

(2) to determine its full intensity in precise and easily comprehensible manner, and

(3) to differentiate regionally, according to the degree of intensity; in connexion with this, it has actual cognitive significance and, to some extent, supplements the methods hitherto used in demographic studies.

The interdependence between the intensity of the natural movement of population and social level of the civilization is also indicated by the fact that under given conditions of civilization there is a certain optimum natural turnover of the population which makes it possible to attain relatively the highest natural increase. This is shown by the findings yielded by numerical data; these very clearly, although not in mathematical form, indicate the interdependence between the co-efficients of the natural turnover and of the natural increase of the population. Whilst the co-efficient of the natural increase of the population does not provide information on the component parts of the natural movement, it possesses greater objective value and offers a broader informatory range than the co-efficient of natural increase.

